

Van recente datum

Anders dan bij de meeste tribale objecten kunnen we van de onderhavige gesculptureerde pijp de datering vrij nauwkeurig vaststellen en deze is betrekkelijk recent. Het object stamt namelijk uit een werkplaats die volgens betrouwbare bron aan het begin van de jaren zeventig is opgeheven. Hoewel de traditie binnen de pottenbakkerijen overheersend is, vertoont de sculptuur toch altijd tijdgebonden kenmerken. Het gaat hier om een van de laatste producten in een stijl die in die tijd nog veel is toegepast, maar die terugvoert op eerdere stijluitingen. Het ambacht van het pijpenmaken was in die periode aan het vervallen. Deze pijp representeert een kenmerkende uitwerking waarin dat verval herkenbaar is: de basiselementen van de traditie zijn nog aanwezig, doch haast bij de productie heeft deze verstrakt en gedeformeerd.

Haastwerk

Verskillende kenmerken aan deze pijp stemmen overeen met de datering van het voorwerp in de jaren zestig. Ten eerste is dat het relatief grote formaat met een hoogte van 22 centimeter. Als gebruikspijp is deze tabakspijp te groot omdat het object te zwaar is. Daarnaast is de uitwerking van het snijwerk tamelijk grof. Wel is sprake van serieel werk dat trefzeker is uitgevoerd. De recente datering wordt ook bevestigd door de onregelmatigheden in het snijwerk die op haast wijzen en die perfectie in de weg stond. Een dergelijke sculptuur zou een generatie eerder niet zo zijn gemaakt. Daar waar vroeger bij de tabakspijpen bijvoorbeeld van een strikte symmetrie sprake was, is nu een zekere ongelijkheid in vormen ontstaan, die de balans van het voorwerp verstoort. Dat is vooral te zien aan de vorm van het gelaat en de a-symmetrische details. Zo is het gelaat ten opzichte van de romp iets te veel

naar links gedraaid terwijl ook de neus naar links wijkt. Verder zijn de velden in de hoofdtop onevenredig verdeeld. Al deze details zijn te wijten aan haastig werken en het wellicht iets te forse mes waarmee de decoratie is gesneden.

Na het snijden van de basisvorm van de pijp en de uitwerking van de hoofdfiguur komt het afwerken van het oppervlak aan de beurt. Hiervoor dienden drie verschillende stempels die in reeksen zijn ingedrukt. Het eerste stempel zou heel goed de afdruk van een schelpje kunnen zijn en is op de romp gebruikt, juist daar waar het contrast met het gelaat en de armen gewenst is. Het tweede stempel is een eenvoudig hol buisje of botje, waarmee cirkelvormen op de zijanten van de pijpenkop zijn gestempeld, die de zone markeren die niet tot de voorgestelde figuur behoort. Vervolgens is de steel of feitelijk de manchet voor de separate houten steel met een derde stempel behandeld. Dit gebeurde geheel volgens de traditie doch

nu met een fijner en minder aandacht-vragend motief van aaneengeschakelde fijnmazige ruiten. Vooral deze afwerking is anders dan in de generaties ervoor. Was deze steel voorheen altijd glad en strak afgewerkt voordat deze werd bestempeld, nu is het oppervlak nog wolkig en oneffen, waarna de pijpenmaker het met het ruitenmotief heeft uitgevlakt. De steeldecoratie heeft daardoor ook een minder decoratieve functie gekregen.

Tussen rookpijp en prestigeobject

Een interessant vormgevingsdetail is dat de steel aan de achterzijde van de pijpenkop niet recht is, maar een lichte curve vertoont. Dit is een vormvariatie die bij Kameroenpijpen zelden voorkomt en ook hier wordt dus in detail van de traditie afgeweken. Wel vormt deze ronding een buitengewoon fraaie lijn met de

Verwarrende naam

Jarenlang zijn deze pijpen in de literatuur aangeduid met de benaming Bali-pijpen. Voor Nederlanders is dat een tamelijk verwarrend begrip. Onze associatie met die aanduiding gaat eerder naar de Indonesische archipel uit dan naar donker Afrika. De Balistreek in Kameroen wordt in de oude literatuur echter algemeen vermeld waarbij men naar het negentiende eeuwse volk de Bali-N'Jong verwijst, die toen nog op in de Graslanden van Kameroen leefde (Dunhill, 1924). Tegenwoordig zou de aanduiding Grasland of beter nog een van de volken die daar leven duidelijker zijn.

bijbehorende houten steel die dezelfde buiging vertoont.

Vanwege zijn hoekige randen en grote formaat is dit geen tabakspijp om comfortabel in de hand te houden en gemakkelijk te roken. Anderzijds is deze pijp door het formaat ook geen zogenaamde pipe du chef, een prestigeobject dat als eigendom van een man met hoge status werd getoond om het aanzien van de bezitter te onderstrepen. Daarvoor is vooral de steel te kort waardoor de juiste verhouding ontbreekt. Eerder gaat het om een groot souvenir bestemd voor de reiziger die het aandurft niet voor een laffe miniatuur te kiezen, maar een serieus object van formaat als herinnering mee te nemen. De Afrikaan is immers voldoende commercieel ingesteld om lokale tradities ook als souvenir te verkopen.

Complete pijp

De pijp is bewaard gebleven compleet met zijn oorspronkelijke steel. Deze heeft als kern een doorboorde tak met daaromheen over tweederde van de lengte een houten klos. Deze klos, die bij de stelen met een metalen kern primair als isolatie dienst doet, heeft een prachtige ingesneden versiering in twee etages. De bovenste laat drie geometrisch gesneden stijlen zien, ontleend aan de deurposten van de Graslandhutten. Zij zijn voorzien van overlangse golvende lijnen. De onderste zone toont de aan twee zijden gestileerde kop van een olifant. Vooral hier is een buitengewoon artistiek resultaat verkregen. De onopvallende kop wordt geflankeerd door grote ellipsvormige oren, de slurf reikt tot op de grond en de slagstanden buigen zich over de slurf, samen een ovaal vormend. Stilering van de beeldelementen van de olifantskop geeft dus een prachtige repetitie van vormen.

De olifantskop

Interessant aan de steel is de tweezijdigheid verkregen door het tweemaal toepassen van de olifantskop. Vanwege het oneven aantal deurstijlen op de boven helft is hier een aantrekkelijk

Het zacht houten roer met in twee etages gesneden symbolen van olifantskoppen en deurposten.
APM 6.893bis

effectverschil ontstaan tussen de ene en de andere zijde van de steel. Aan de ene kant staan twee zuiltjes waartussen zich een soort nis bevindt, aan de andere zijde domineert een enkele zuil waardoor de steel een sterkere ronding heeft gekregen. Deze onverwachte oplossing maakt het resultaat extra speels. Het snijwerk in het hout is trefzeker en mooi uitgevoerd, in feite in fors contrast met het grove snijwerk van de pijpenkop. De dieper liggende delen van de steel zijn met wat rode kleurstof ingevuld. Dit is minder kwistig gebeurd dan generaties eerder gebruikelijk was.

Decoraties op pijpen uit de Graslanden hebben vaak een diepere betekenis, iets dat ook hier het geval is. De uitgebeelde persoon met hoofdtooi wordt gezien als een voorouderfiguur. De houding van de voorgestelde met de handen aan de kin beeldt respect voor de koning uit. Tenslotte staan de olifantskoppen symbool voor de macht van de koning. Helaas is de symboolwaarde van de deurstijlen niet bekend.

Stijlverandering door de tijd

Over de herkomst van dit voorwerp is meer bekend dan bij de meeste Afrikaanse pijpen. De onderhavige tabakspijp is in 1969 door Gert en Tine Lambregts gekocht in de streek Bansa in Kameroen. De pijp is echter in Bamessing gemaakt en is een prachtig voorbeeld van een dan contemporain product, uitgevoerd in de heersende stijl. Lambregts heeft dit object jarenlang in zijn collectie etnografica gekoesterd, als een souvenir van hun bezoek aan Kameroen. Uiteindelijk ging zijn bescheiden verzameling pijpen in 1978 over naar het Amsterdam Pipe Museum (indertijd Pijpenkabinet). Daar is dit toen nog recente object voor de toekomst bewaard.

De eerste decennia stond deze pijp te boek als een recent voorbeeld van een totem figuur op een Graslandpijp. Inmiddels verstreek ruim veertig jaar. De vervaardiging van pijpen in de Graslanden is sindsdien onvermin

derd voortgegaan. Als rookpijp verdween zij, maar als souvenir- en handelsartikel werd de productie des te belangrijker. Marktgericht werken zorgde voor nieuwe vormen veelal gestuurd door een positieve verkoop. Daarbij wisselden historicisme en moderne inventies elkaar af. Geleidelijk veranderde de stijl van deze zogenaamde Balipijpen en alleen wie deze tak van kunstnijverheid op de voet volgt, kan daarin verschillende fasen onderscheiden. Omdat de traditie een belangrijke rol speelt, bleef de basisvorm op oude verdiensten gebaseerd, maar zijn de interpretaties door de inzichten en capaciteiten van de pottenbakker steeds persoonlijk gekleurd. Gaandeweg ging deze werkwijze over in pure vervalsingen, louter gemaakt om de omzet aan toeristen en vooral handelaren te stimuleren.

Die les van de afgelopen decennia voedt mijn jarenlange studie om in de uitbeeldingen van de Graslandpijpen een chronologie aan te brengen. Dat streven is niet zozeer eigen aan etnologen, maar wel aan iemand die de ontwikkeling van de tabakspijp als gebruiksvoorwerp in kaart brengt. Het veranderende tijdsbeeld in de rookpijp is bij onderzoek naar gebruiksvoorwerpen voor mij van primair belang, de artisticeit komt op de tweede plaats.

Variatie in stijlen

Om aan te duiden hoe de stijl van de figuurpijpen uit Kameroen sterk kan variëren, worden enkele andere pijpen bij dit artikel afgebeeld. Zij gaan vooraf aan de hier besproken totempijp. Het eerste exemplaar (afb. 1) is het meest terughoudend. Het betreft in feite een trechtervormige pijpenkop waarin met een grote mate van subtiliteit een zittende figuur is ingesneden. Hier blijft de decoratie binnen de conische vorm van de pijpenkop. Het is een primitief voorwerp al is de decoratie heel geraffineerd en vakbekwaam toegepast. De oervorm van de Kameroenpijp zou je kunnen zeggen. Omdat ik niet uit de eerste hand heb

Detail van een van de olifantenkoppen op het roer. APM 6.893bis

kunnen optekenen wanneer en waar de pijp gekocht is, blijft de datering onzeker. Meest waarschijnlijk is deze pijpenkop gemaakt tussen 1910 en 1940.

Bij het tweede voorbeeld (afb. 2) breekt de voorstelling door het geëigende cilindrische pijpmodel heen, er is sprake van een verlangen tot driedimensionaal werken. Toch is het resultaat maar gedeeltelijk geslaagd, klaarblijkelijk ontbrak het aan artistiek vermogen. Hier gaat het om sterk gestileerde geometrische details waarbij de navel, de ogen met vierkante pupillen en de rechthoekige hoofdtooi het meest in het oog springen. De symboliek van de handen aan de kin is gehandhaafd. In feite suggereren bij deze pijpenkop de verschillende beeldelementen de voorstelling al is een eenheid niet verkregen, wel een exotische impressie. De datering ligt in dezelfde periode als het voorgaande object.

Bij het laatste voorbeeld is de functie pijpenkop heel geraffineerd verpakt in een driedimensionale sculptuur (afb. 3). Daarmee heeft de figuratie zijn hoogtepunt bereikt.

De uitbeelding heeft een grote mate van expressie gekregen door de subtiele ronde vormen, terwijl nog steeds van een sterke stilering sprake is. Hier heeft de totempijp zijn geometrische vorm verlaten en is een vloeiend uiterlijk ontstaan dat met prachtige trefzekere lijnen is neergezet. Om het beeldhouwkunstig effect nog te vergroten is de pijp in terracotta kleur uitgevoerd en niet gezwart. Bij dit product komen de liefde van de etnograaf voor artistiek beeldwerk en de belangstelling van de geïnteresseerde in gebruiksvoorwerpen tezamen. Het verbazen over de vormgeving heeft plaatsgemaakt voor bewondering voor de synthese tussen vorm en functie.

info@pipemuseum.nl

Bron Alfred Dunhill, *The Pipe Book*, London, 1924, p 181, fig 163. Bali fetish pipe.

1. Sterk trechtervormige pijpenkop met subtiel gestileerd portret. Let op de handen aan de kin. Bamileke. APM 8.401

2. Balipijp met sterke geometrische stilering, nog altijd met de handen aan de kin. APM 8.385

3. Zittende figuur met subtiele overwegend ronde vormen, de handen op de knieën. Bamum. APM 19.876